

2157.

ԱՆ ԳՐԱԳՐԱՐԱՆ «ԱՐԵՐ»

№ 2.

Մ. Ս-Կ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԷՋԵՐ

ԹԷ ԻՆՉՊԵՍ ԱԵՌԲ ԲԵՐԵՑ
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԿԸ
== ԻՐ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ==

Թարգ. Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ

9 (44)

7-30

Տպարան Ն. Երևանցեանի, Բազու:

1917

30 MAY 2011

ԺՈՂՈՎՐԻՍԱԿՈՆ ԳՐԱԳՈՐԱՆ «ԱՐԵՎ»

№ 2.

24 JAN 2006

9(44)

Մ. Ս-Կ.

Պ-30
այ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԷԶԵՐ

ԹԵ ԻՆՉՊԷՍ ՁԵՌԲ ԲԵՐԵՑ
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՐԴԵ
== ԻՐ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ==

1004
5444
17743

Թարգ. Ա. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆՑ

Տպարան Ն. Երևանցիների, Բազու:

1917

գործ է դնում, որպէսզի շուտ ձգէ նրան իրենից և ձեռք բերէ իր ազատութիւնը: Երկրիս վրայ կան կառավարութիւններ՝ հարուստ ու կրթուած, հզօր իրենց կառավարութեամբ և հրպարտ իրենց ժողովրդի ոյժով: Բայց կան ժողովուրդներ և պետութիւններ էլ, որոնց համար ծանր է եղել մինչև այժմ ապրելը: շատ բնական արգելքներ և պատահական դժբախտութիւններ վիճակուած է եղել նրանց կրելու: Այդպիսի պետութիւնների ժողովուրդը տգէտ է, կոշտ ու կոպիտ, խաւար և աղքատ: Աշխատում է շատ—բայց անօգուտ, որովհետև հողը մշակում է նահապետական միջոցներով, իսկ ֆաբրիկաներ ու գործարաններ երկրում—հազուադէպ:

Մեր արևմտեան հարևանները՝ Ֆրանսիացիք, անգլիացիք, ամերիկացիք և այլն աւելի կրթուած են մեզնից, աւելի հարուստ և աւելի ուժեղ: Նրանք լաւագոյն պետական կարգեր ունին սահմանած իրենց երկիրներում. նրանք մեզնից շատ և շատ հեռու են գնացել իրենց կեանքի բարեկեցութեան մէջ: Բայց նրանք այդ բոլորին միանգամից չեն հասել, երկանր, շատ երկար տարիներ պայքար են մղել իրենց ազատութեան համար և շատ արիւն թափել դրա համար:

»Չբի ոչինչ չի տրւում—ճակատագիրը ան-

կաշառ զոհեր է պահանջում»:

Անա կարճ խօսքերով էլ մենք կպատմենք թէ ինչպէս Ֆրանսիական ժողովուրդը ձեռք բերեց իր ազատութիւնը: Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը, որ փշրեց դարևոր ստրկութեան շղթաները՝ կատարուել է վաղուց—մօտաւորապէս հարիւր երեսուցն տարի առաջ:

Շատ հին ժամանակներից ի վեր այնտեղ երկիրը կառավարում էին թագաւորները: Կառավարում էին նրանք ինքնիշխան, առանց որևէ վերաստուգութեան ժողովրդի կողմից: Նրանց ամենամօտիկ օգնականներն էին ազնուականները և հոգևորականները, որոնք անսահման հարստացել էին, իսկ ժողովրդին պահում էին աղքատութեան և սղիտութեան մէջ: Ֆրանսիական թագաւորները սովորաբար ապրում էին Պարիզում, Վերսալի փառահեղ պալատում, իսկ ժողովուրդը կառավարում էին մշտական գորքի աստիճանաւորների միջոցով: Զօրքի զլուխը համարւում էր թագաւորը և նա՝ գօրքը զլխովին ենթարկում էր թագաւորին: Այդ գօրքի պահելու համար պահանջւում էր հսկայական միջոցներ, որը ձեռք էր բերւում ժողովրդից զանազան տւերքերի անուան տակ:

Այն պետական կարգը, որ գոյութիւն ունէր

Փրանսիայում Յեղափոխութեանից առաջ, կոչուում էր աւատական, իսկ հսկայական կալուածքների տէրերը, հոգևորական թէ աշխարհական՝ կոչուում էին աւատներ (Féodal)։ Տիրում էին նրանք թագաւորի հետ միասին պետութեան ամենալաւ հողերին և ոչ մի հարկ, ոչ մի տուրք չէին վճարում. ապրում էին շքեղ և կեղեքում խեղճ ժողովրդին։ Նրանք թուով շատ քիչ էին. Բոլոր Փրանսիացիք այն ժամանակ 26 միլիոն էին, իսկ հոգևորականութիւնը և ազնուականութիւնը միայն 270 հազար և նրանց էր պատկանում հողերի մեծ մասը։

Միմիայն թագաւորական կալուածքները համայնական հողերի հետ միասին կազմում էին $\frac{1}{5}$ -ը, իսկ թագաւորական ընտանիքի կալուածքները՝ $\frac{1}{7}$ մասը ամբողջ Փրանսիական հողերի։

Եկեղեցական հողային հարստութիւնը հրակայական էր. նրան էր պատկանում ամբողջ Փրանսիայի հողերի $\frac{1}{5}$ մասը և այն էլ ամենալաւագոյն, ամենապտղաւէտ և մշակուած մասը։

Եկեղեցական կալուածքները գնահատուում էին 4,000 միլիոն, իսկ նրանցից ստացած տարեկան եկամուտները՝ 123 միլիոն լիվր։

Բոլոր հոգևորականութիւնը բաժանուած էր երկու գասակարգի՝ բարձրագոյն և ստորին։ Բարձրագոյն դասակարգին էին պատկանում արք-

եպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները և վանքերի վանահայրերը, իսկ ստորին դասակարգին — ծխական քահանաները։ Եկեղեցական բարձրագոյն պաշտօնի նշանակումն կախուած էր բացառապէս թագաւորից և նա հարուստ ծուխերը բաժանում էր ազնուականներին։ Փրանսիայում այդ ժամանակ 131 եպիսկոպոս կար, որոնք բոլորը միասին ստանում էին տարեկան եկամուտ 14 միլիոն լիվր, որը մեր փողով անում է 3,500,000 ռուբլի։ Իսկ դրանց մէջ գտնուում էին և այնպիսիները, ինչպիսին էր, օրինակ՝ Ստրասբուրգի Ռոգան արքեպիսկոպոսը՝ որը տարեկան մի միլիոնից աւելի եկամուտ ունէր։ Նա վերջը անագին հռչակ ստացաւ նրանով, որ ցանկանալով հրապուրել և արժանանալ թագուհուն՝ Մարիա Անտուանէտտի գգուանքին, Փրանսիայի վերջին թագաւորի՝ Լիւդովիկ XVI-ի կնոջ՝ ընծայեց նրան 1,400,000 լիվր արժողութեամբ մի ադամանդեայ մանեակ։

Այն ժամանակ, երբ բարձրաստիճան հոգևորականութիւնը փարթամութեան, փափկասիրութեան անձնատուր եղած՝ վարում էր դատարկապորտ և սանձարձակ ու ցոփ կ'անք վերսալի պալատում, բոլոր ծանրութիւնը եկեղեցական շրինակատարութեանց ընկած էր ստորին կարգի ծխական հոգևորականութեան վրայ։ Այդ հո-

գևորականութիւնը ապրում էր, ոչ թէ պետական փարթամ պալատներում, այլ աւերուած գիւղերում, կեղեքուած աշխատաւոր գիւղացիութեան շրջաններում և ժամանակն անց էր կացնում, ոչ թէ պարապութեան ու ծուլութեան մէջ, այլ դաժան աշխատանքի մէջ: Բնականօրէն նա կապուել էր ժողովրդի դառն իրականութեան հետ, որի մէջ գտնւում էր նա, և զիմելով սիրոյ և ողորմածութեան քարոզով նրան, նա խորապէս զգում էր ժողովրդի թշուառութիւնը և սրտով ցաւում: Ծխական քահանաները իրենք կարիքի ու քաղցի մէջ տանջւում էին: Անունով նրանք թէև հաշոււմ էին արածօնեալ դասակարգ, բայց իրականապէս նրանց բոլորի փոխադարձ շահերը մօտեցրել էին հասարակ ժողովրդի հետ:

Եւ հէնց ծխական քահանաների ծանր, լրջուած և ընկճուած դրութիւնով պիտի բացատրել այն հանգամանքը, թէ ինչո՞ւ նրանք յեղափոխութեան վճռական մօմէնտին անցան ժողովրդի կողմը:

Եթէ մենք դառնանք միւս բարձր դասակարգին՝ ազնուականութեան, կրնկատենք նոյնպէս, որ կային ականաւոր ազնուականներ, որոնք ձգտում էին ղէպի Պարիզ, այն է՝ արքայական ողորմած և առատաձեռն նուէրների հարուստ աղբիւրներին, և կար ոտորին և մի-

ջին ազնուականութիւն, որը տպրում էր գաւառներում և յաճախ ենթակայ էր մեծ գրկանքների: Շատ ազնուական ընտանիքներ կային, որոնց տարեկան եկամուտը չէր բարձրանում 50 մինչև իսկ 25 լիվրից:

Ապրում էին նրանք իրենց հին աւատական կալուածքներում, պարապում երկրագործութեամբ և քամում աղքատ գիւղացիների վերջին հիւթը: Հարցը պարզ էր—աղքատ գիւղացուց, քայքայուած տուրքերից, որոնք,—ի դէպէս ասել, —մեծ բան չէին կարող ստանալ, որովհետև տրքայական անխիղճ պաշտօնեաները ծծել էին խեղճ ժողովրդին: Մնում էր, ուրեմն, կիսաքաղցած վիճակի մէջ ապրել այդպիսի ազնուականներին:

Դիմում էին նրանք թագաւորին յետ ընկած գաւառներից օգնութեան համար, բայց նրանց շատ քիչ բան էր ընկնում. արդէն զրաւել էին նրանք, որոնք աւելի մօտ էին գտնւում պալատին: Թագաւորական պալատում ապրում էին մինչև 15,000 զանազան աշխարհական և հողւորական ազնուականներ:

Պալատական այդ ամբոխի պահպանութեան համար ծախսուում էր պետական բոլոր եկամուտների $\frac{1}{10}$ մասը, մօտաւորապէս 40 միլիոն բուրձի մեր փողով: Բացի զրանից, վերջին տասն և

հինգ տարին Յեղափոխութիւնից առաջ միմիայն ընծաներ պետական գանձարանից բաժանուած էր 228 միլիոն լիվոի, որից 80 միլիոն բաժին էր ընկել թագաւորական ընտանիքին: Մի քանի տարի հին կարգերի խորտակումից առաջ, երբ պետական ֆինանսները կատարելապէս քայքայուած էին, մինիստր կաբինետը գնեց թագաւորի և թագուհու համար երկու գեղածիժող դղեակներ և վճարեց դրանց համար 29 միլիոն: Պալինակի ընտանիքը, որին շատ սիրում էր թագուհի Մարիա-Անտուանետտան՝ ստացաւ 700 հազար թռչակ, իսկ մէկ ուրիշը, բացի դրանից, միանուազ ոտացաւ 1.200,000 լիվու կալուածքներ գնելու համար:

Ստորին և միջին ազնուականութիւնը ապրելով պալատից դուրս, զրկուած էր այդ շնորհներից: Նա զայրանում էր պալատական մեծունիները վրայ պետական գանձարանը կողպտելու համար և պահանջում էր խնայողութիւն ծախսերի մէջ:

Ծանր էր ծխական քահանաների դրութիւնը Յեղափոխութիւնից առաջ, ծանր էր նոյնպէս անտեսապէս քայքայուած ստորին ազնուականութեան համար: Իսկ ժողովրդական մասսաների դրութիւնը ուղղակի գարհուրելի էր:

Ճանապարհորդները, որոնք տեսել են ֆրան-

սիական գիւղացիներին Յեղափոխութիւնից առաջ, խօսք չեն գտնում արտայայտելու այդ խեղճերի տառապանքները: Գիւղացիների վրայ ծանրանում էր հարկերի ու աուրքերի ահագին բեռը: Ականաւոր և հարուստ մարդիկ՝ հոգևորականները և ազնուականները հարկեր չէին վճարում, իսկ աղքատները վճարում էին իրենց վերջին կոպէկը: Մի հեղինակ ասում է. «Տուրքը տնխիղճ էր միայն աղքատի վերաբերմամբ և աղքատի վրայ էր ընկնում բարձր դասակարգի հարկերից ազատուելու ծանրութիւնը»:

Գիւղացին վճարում էր հարկ պետական գանձարանին, կրում էր իր ուսերի վրայ աւատական պարտականութիւնները յօգուտ կալուածատիրոջ և բացի դրանից տալիս էր եկամուտից տասանորդ հոգևորականութեան:

Գրեթէ բացառապէս գիւղացիների վրայ էր ընկած զինուոր տալու պարտականութիւնը: Ազնուականութիւնը ազատ էր զինուորական պարտականութիւնից և միայն, ըստ իր ցանկութեան՝ կարող էր արդիւնաւոր, բայց ոչ աշխատանք և ոչ զիտութիւն պահանջող պաշտօն ստանալ զորքի մէջ: Թէ որչափ բարձր և առտաաձեռն էին վարձատրուում այդ պաշտօնները, երևում է նրանից, որ ծախսը բարձրագոյն զինուորական կազմի համար տարեկան 46 միլիոն լիվոի էր հաս-

նում, իսկ մնացած միւս բոլոր զօրքի համար՝ միմիայն 44 միլլիոն: Երբ ումանք ասում էին, թէ անարդարութիւն է զինւորական ծառայութեան բոլոր ծանրութիւնը դնել գիւղացիների վրայ, նրանց պատասխանում էին. «Բայց չէ՞ որ, ոչ ոք՝ բացի գիւղացուց անկարող է ապրել այնպիսի դաժան պայմաններում, ինչպիսի պայմաններում գտնուում են զինւորները, և, համբերել այն կոշտ վերաբերմունքներին, որին նրանք ենթակայ են:

Եւ ահա գալիս է վիճակահան լթեան ժամանակը՝ շատերը փախչում են դէպի անտառները, աւելացնելով թափառաշրջիկներին, աւազակներին և մուրացկաններին թիւը:

Բացի զինւորակոչի պարտականութիւններից, գիւղացիք պիտի հոգս քաշէին ճանապարհները կանոնաւոր վիճակի մէջ պահելու, սայլեր աայու փոխադրութիւնների համար ու զօրքին իրենց բնակարաններում տեղափոխելու: Այս պարտականութիւններն ի կատար ածելու համար թագաւորի պաշտօնեաները ճնշում էին գիւղացիներին ամենայն դաժանութեամբ: Իրանք գիւղացիներին ամենաանզու թշնամիներն էին: Հարկահանները դորձադրում էին ամենաաններելի միջոցներ, որպէս զի քամեն խեղճ գիւղացու ամենավերջին հիւթը: Վերցնում էին նրանից ոչ

այնքան, որքան պիտի լինէր, այլ այնքան, որքան նրանք կարող էին նրանից վերցնել: Ահա, օրինակ, այն պատկերը, որ նկարապրում է մի ականատես: Եթէ գիւղացին չի վճարում որոշուած ժամանակի ընթացքում, հարկահանը շրջում է գիւղի ամեն մի անկիւն և հաւաքում է թփերի վրայից չորացնելու համար վուած սպիտակեղէնները, բայց երբ հաւաքած սպիտակեղէններն անբաւարար է համարում, նա ուղղուած է դէպի գիւղացու բնակարանը, վերցնում է նրա անկողինը, վերցնում է կորասիները, հանում է զրոնների ծղտնիները և մինչև իսկ տան տանիքը, եթէ նա կոմիսիոնից է, երբեմն մինչև իսկ քանգում են աները, որպէսզի վերցնեն գերանները, տախտակները և այս բոլորը ծախում են չնչին արժէքով: Եթէ գիւղացին, այդ տարին, օրինակի համար, ճշտութեամբ վճարէր իր հարկերը, հետևեալ տարին արդէն պիտի աւելացնէին չարկահաններին ձեռնտու չէր, որ գիւղացին լինէր ճշտապահ վճարող: Այսպիսի հանգամանքներում, — ասացէք, — սով կաշխատէր իր տնտեսութիւնը բարելաւել: Հողը չէր պարարտացնուած ու հետևաբար տալիս էր քիչ բերք — սարսափելի սովը տարածուած է երկրում: Ահագին հողի ատրածութիւններ, որ առաջ պողաւէտ էին, այժմ մնացել էին անմշակ՝ ծածկուելով թու-

փերով և անպէտք խօտերով: Հեղինակ կէնէն հաշուել է, որ 1750 թ. 59 տարի Յեղափոխութիւնից առաջ, բոլոր հերկելի հողերի $\frac{1}{4}$ -ը մնացել էր անմշակ: Մի ուրիշ հեղինակ Արաուր Իւնգցոյց է տալիս, որ Ֆրանսիական բոլոր պէտքական հողերի $\frac{1}{3}$ մասը երեսի վրայ ձգուած էր: Գիւղացիներին անտեսապէս քայքայեցին ոչ միայն ուղղակի հարկերը, որ վերցնում էին նրա կալուածքներից, այլ և այն անուղղակի հարկերը, որ դրուած էր, օրինակի համար՝ աղի, շաքարի, բոլոր խմիչքների, ծխախոտի և այլ ապրանքների վրայ:

Բոլոր այդ հարկերը դրուած էր կապալով: Երբինքն հարուստ մարդիկ՝ կապալառուները վճարում էին պետութեան որոշ գումար ու ստանում բացառապէս դրա համար իրաւունք հարկերը հաւաքելու: Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ նրանք բնակչութիւններից վերցնում էին աւելի շատ, քան իրենք վճարում էին գանձարանին: Կապալառուները կարգադրութիւններ էին անում Փրանսիայում այնպէս, ինչպէս մի նոր նուաճուած երկրում:

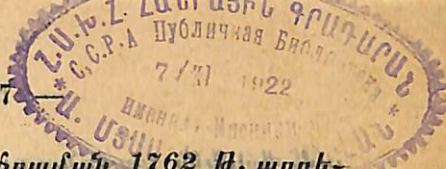
Նրանք ամենայն տարի վճարում էին պետութեան 166 միլիոն, իսկ ժողովրդից դուրս էին կորզում, իհարկէ, կրկնակին: Նրանց ազահութիւնը կանգ էր առնում միայն այնտեղ, ուր

արդէն ոչինչ չէր մնացել վերցնելու:

Թագաւորական խորհրդի մի որոշում՝ ընդգէմ մի հոչակաւոր կապալառուի՝ ասում է. «Բուրբոնում կան շատ մարդիկ, որոնք բոլորովին աղ չեն գործածում: Աղքատութիւնը նրանց թոյլ չէ տալիս գնել ոչ միայն ցորեն կամ հաճար, այլ մինչև իսկ վարսակ կերակրուելու համար: Աղքատութիւնը ստիպում էր նրանց կերակրուել խոտով և մինչև իսկ մեռնել քաղցից: Բացի ուղղակի հարկերից և անուղղակի տուրքից, որոնք հաւաքում էին պետական գանձարանի օգտին, գիւցացիք տալիս էին և այլ տուրքեր աւատական կալուածատէրերի օգտին: Յեղափոխութիւնը ոչնչացրեց աւատական մօտ 50 գանազան տուրքեր: Նթէ գիւղացուն, վերջ ի վերջոյ, այնուամենայնիւ, յաջողում էր հաւաքել մի քիչ բան իր մի կտոր հողից, օրինակի համար՝ մի քանի փութ հացահատիկ կամ խաղող, նա այդ անգամ գործադրել իր պէտքերի համար՝ իրաւունք չունէր: Նա պարաւարուած էր հացահատիկը ազալ կալուածատիրոջ ազօրիքում, իսկ խաղողից գինի ստանալու համար՝ մզել կալուածատիրոջ մամուլով: Դրա համար նա վճարում էր կամ եղած բերքի մի որոշ մասը կամ մի որոշ գումար հնչիւն դրամ: Առաջին ամսուայ ընթացքում գիւղացին իրաւունք չունէր

ծախել իր գինին, որպէս զի մրցում առաջ բերած չրիւնի կալուածատիրոջ դէմ: Գիւղացիին իրաւունք չունէր իր փոռւմ հաց թխելու, այլ պարտաւոր էր թխել կալուածատիրոջ փոռւմ և, իհարկէ, ոչ ձրի: Գժուար է այստեղ մի առ մի թուել այն բոլոր ճնշումները, որ գիւղացիին կըրում էր հին կարգերի ժամանակ յօգուտ կալուածատիրոջ, բայց այստեղ անհրաժեշտ է յիշել նոյնպէս մի շատ վրդովեցուցիչ աւատական իրաւունքի, այն է՝ որսորդութեան իրաւունքի մասին: Միայն ազնուականները և թագաւորը իրաւունք ունէին որսալ ու պահել—բազմացնել որսեր: Նրանք մեծ քանակութեամբ պահում էին նապաստակներ, կաքաններ, ճագարներ, աղաւնիներ և այլն: Մի քանի տեղերու՛մ գիւղացիք պարտաւորուած էին մշակել միայն այնպիսի հացահատիկներ և կանաչեղէններ, որպէսզի մեծ սիրով ուտէին որսերը:

Իշխան Կօնդէի կալուածքում առանձին հոգատարութեամբ պահում և կերակրում էին փոքրիկ գայլեր, իսկ յետոյ՝ ձմեռը բաց էին թողնում ազատ և զրանց վրայ որսի գնում: Գայլերը փախցնում էին ոչ միայն գիւղացու անասունները, այլ և յաճախ երեխաներին: Սպանել նրանց կամ հրացան պարպել ամենախիստ կերպով արգելուած էր գիւղացիներին: Թագա-

ւորական մի առանձին հրաման 1762 թ. արգելում էր գիւղացիներին ցանկապատել իրենց հողերը, որոնք գտնւում էին կից թագաւորական որսորդական շրջաններին, որպէսզի որսը հնարաւորութիւն ունենայ ազատ և հանգիստ արածել—կերակրուել գիւղացիների ցանքսերում: Մայիսի 1-ից մինչև յունիսի 24-ը արգելուած էր գիւղացիներին մինչև անգամ ման գալ իրհնց դաշտերում, որպէսզի անհանգիստ չանէին կաքաներին ձու ածելու ժամանակ: Երբ Պարիզում ժողովուրդը ապստամբուեց և յուլիսի 14-ին 1789 թ. քարուքանդ արաւ ատելի Բաստիլ ամրոցը, թագաւորը՝ Լիւդովիկ Ճ-ը իր օրագիր—յիշատակարանում արձանագրեց՝ «Չը լինէր որսորդութիւնը»: Եթէ այս բոլոր յաղթահարութիւններին և ճնշումներին, որ ենթարկուած էր գիւղացին, աւելացնելու լինենք նոյնպէս եկամուտների մի տասանորդի վճարի անհրաժեշտութիւնը յօգուտ եկեղեցու, հասկանալի կըդառնայ, որ գիւղացու համար մնացել էր միայն մի ելք—փախչել՝ փրկուելու համար: Փախան դէպի անտառները և դէպի մեծ ճանապարհները, դարձան մուրացկաններ, կազմուեցան աւազակային խմբեր և այլն: Երկիրը հեղեղուեց քաղցած և կատաղած խմբերով, որոնք թափառում էին ամեն կողմ, երբեմն հառաչե-

109

չով, երբեմն սպառնալով: Ամենախիսա պատիժներն ու բանաերն անգոր էին: Յեղափոխութիւնից մի քանի տարի առաջ մուրացկանների թիւը հասնում էր 1,200,000 մարդու:

Շատերը գնում էին քաղաքներն աշխատանք փնտռելու, բայց նրանց յոյսերը իզուր էին անցնում: Այնտեղ իշխում էր արհեստաւորների կղզիացած կազմակերպութիւն, որի մէջ շատ դժուար էր մտնել, իսկ ազատ զբաղուել արհեստներով արգելուած էր: Առևտուրը սարսափելի կերպով ճնշուած էր աւատականների, ճանապարհների, կամուրջների և այլ մաքսերով:

Իբրև, օրինակ, կարելի է ցոյց տալ հետևեալը, օրինակ՝ այն գինին, որ տարւում էր մի գաւառից միւսը, օրինակ՝ Օրլիանից՝ Նորմանդիա, շնորհիւ գանազան մաքսային տուրքերի, արժէքը առասպելական բարձրութեան էր հասնում—գինին քսան անգամ թանգանում էր:

Առևտրա-արդիւնաբերական դասակարգը՝ այսպէս ասած՝ բուրժուազիան յամառ կերպով պահանջում էր վերացնել արհեստակցական միութիւնները և սկսել ազատ առևտուր: Բուրժուազիան դարձել էր աւելի քան յեղափոխական դասակարգ. նրա առաջնակարգ պայքարող փաստաբանները, գիտնականները, գրողները, բժիշկները, ուսուցիչները շատ լաւ հասկանում էին

թէ որտեղ է պահուած չարութեանց արմատները, ով է մեղաւոր ժողովրդական այդ տառապանքների մէջ: Նրանք պահանջում էին, որ հրաւիրուեն ժողովրդի լիազօրները, պահանջում էին, վերացնել հին աւատական կարգերի ճնշչումներն ու հալածանքները: Իսկ թագաւորը այդ տառապանքների օրերում քէֆ էր անում պալատում իր պալատականների հետ— ժողովրդի տառապանքի հառաչանքները նրան չէին հասնում: Պետական գանձարանը կատարելապէս սնանկացել էր— ժողովրդից այլևս ոչինչ չէր մընացել վերցնելու: Կնքում էին փոխառութիւններ մէկը միւսի յետևից ծախսերը ծածկելու համար, բայց իւրաքանչիւր տարի դարձեալ 140 միլլիոն բաց էր մնում: Պետութիւնը կանգնած էր սնանկութեան եզրին— և թագաւորը ստիպուած հանրային պահանջի առաջ՝ համաձայնեց հրաւիրել, այսպէս ասած՝ Les états généraux (Ազգային Համագումար):

Ազգային Համագումարը ծնունդ էր առած մի քանի դար այդ օրից առաջ: Այդ հոգևորականութեան և ազնուականութեան լիազօրների ժողովն էր և երրորդ դասակարգի, որի կազմի մէջ մտնում էին բոլոր նրանք, ով չէր պատկանում առաջին դասակարգերին: Ազգային Համագումարը հրաւիրւում էր ըստ բարեհայեցողու-

թեան թագաւորի, երբ նա գտնոււմ էր պէտք-
ու թիւն խորհրդակցելու կարևորագոյն գործերի
մասին: Լիազօրները վճռական ձայն չունէին:
Նրանք միայն խորհուրդ էին տալիս, իսկ թա-
գաւորը ազատ էր ընդունել կամ մերժել: Երբ
Ֆրանսիական թագաւորները յենուելով զօրքի
վրայ, զգում էին ոյժն իրենց կողմը, նրանք
շատ հազուադիւր էր պատահում, որ խորհուրդ
հարցնէին թէ ինչպէս կառավարեն պետութիւնը:
Արդէն անցել էր 175 տարի այն օրից, երբ
վերջին անգամ հրաւիրուեցաւ Ազգային Համա-
գումարը: Այժմ արդէն հասել էր այն մօմէն-
տը, երբ Ազգային Համագումարի անհրաժեշ-
տութիւնը պահանջ էր դարձել բոլորի
կողմից: Այդ պահանջին՝ վերջին մօմէնտում,
միացաւ և հոգևորականութիւնը: 1789 թ. լոյս
տեսաւ թագաւորի հրամանը, որով հրաւիրում
էր Ազգային Համագումարը գարնան: Լիազօր-
ների թիւը որոշուած էր, 1214 մարդ: Երրորդ դա-
սակարգն ուղարկելու էր Ազգային Համագումար-
ին այնքան լիազօր, որքան տուալին երկու դա-
սակարգերը միասին ուղարկել էին:

Ընտրողները ընտրուածներին տուել էին
առանձին հրահանգներ, որոնց մէջ ձևակերպել
էին իրենց պահանջները և կարիքները: Այդ պա-
հանջները չափազանց տարբեր էին, բայց միայն

մի կէտի մէջ գալիս միանում էին — պետական
նոր կարգեր կազմակերպելու անհրաժեշտութեան
մէջ:

Որոշուած էր Ազգային Համագումարի նիս-
տերը կազմել Վերսալում, Պարիզից ոչ հեռու,
որպէս զի նա պաշտպանուած լինի մայրաքաղա-
քի ժողովրդի յուզուած մասսաների տրամա-
դրութիւնից: Մայիսի 5-ին 1789 թ. բացուեց
առաջին նիստը: Ազնուականների լիազօրները
ներկայացան ազգային տարազներով, սրերը
կողքներին, և փետուրով գլխարկները գլխներին,
հոգևորականները ամբողջապէս զգեսաւաւորուած,
իսկ երրորդ դասակարգի լիազօրները — ճասարակ
սև տարազով: Ազնուականներին և հոգևորական-
ներին հանդիսաւոր կերպով առաջնորդեցին
գլխաւոր մուտքից ներս, իսկ երրորդ դասա-
կարգի լիազօրներին բաց թողին կողքի դռնից:
Նիստը բացոււմ է Լիւդօվիկ XVI-ի գահական
ճառով: Գահական ճառից յետոյ՝ առաջարկոււմ
է լիազօրներին ցրուել և նիստեր կազմել իւրա-
քանչիւր դասակարգ առանձին-առանձին: Այդ
ձեռնտու էր ազնուականներին և հոգևորական-
ներին, որոնց կողմն էր ինքը թագաւորը, բայց
ձեռնտու չէր բոլոր ժողովրդի համար: Երրորդ
դասակարգի լիազօրները, որոնք թուով երկու
անգամ աւելի էին, պահանջում էին միասին

նիստեր ունենալ, ընդհանուր քուէարկութեամբ: Այսպէս վիճեցին մի քանի շաբաթ: Այդ ժամանակ երրորդ դասակարգի լիազօրները կողմը անցան շատ ծխական քահանաներ: Համաձայն լիազօր Սիէսի առաջարկութեան՝ երրորդ դասակարգը իրեն յայտարարեց բոլոր ֆրանսիական ժողովրդի ներկայացուցիչ և անուանեց Ազգային Համաժողով:

Երբ այդ յայտարարուեցաւ, թագաւորը և արտօնեալները կատարելապէս շփոթուեցան մասնաւոր, երբ իմացան, որ հոգևորականների մեծ մասը միացել է Ազգային Համաժողովի հետ: Նրանք որոշեցին խիստ միջոցներ ձեռք առնել: Հրամայուած էր փակել դահլիճը, ուր նիստ ունէր Ազգային Համաժողովը, շրջապատել զօրքով և ոչ ոքի բաց չթողնել: Ժողովրդի լիազօրները, գտնելով ժողովի դռները փակուած՝ գնացին հեծելարանը (Manège) և այնտեղ կանգնած՝ ընդհանուր ողբուրութեամբ, ընդունեցին հետևեալ երգումը. «Գուք երդում էք չցրուել եւ հաւաքուել ամեն տեղ, ուր հանգամանքները թոյլ կըտան, մինչև որ չի լինիլ մշակուած պետութեան սահմանադրութիւն եւ չի լինիլ նա հիմնատրապէս վաւերացուած»: Ի պատասխան դրան մի քանի հարիւր լիազօրներ՝ ձեռքերը վեր բարձրացրած՝ բացականչեցին՝ «Երդում ենք»: Հեծելարանը

շրջապատող ելէքտրականացած ամբոխը պատասխանեց՝ «Կեցցէ՛ Ազգային Համաժողովը»: Թագաւորը մտածեց ընդառաջ գնալ և մի քանի զիջումներ անել, բայց թագուհին նրան այդ մտքից յետ պահեց: Նա յունիսի 23-ին նշանակեց հանգիստւոր նիստ: Հաւաքուեցան բոլոր դասակարգերը, երրորդ դասակարգի լիազօրներին երկար պահեցին անձրևի տակ և միայն երկար և անընդհատ դուռը ծեծելուց յետոյ՝ ներս թողին կողքի դռնից: Թագաւորը իր ճառում յանդիմանեց դասակարգային պայքարը և հաւատացնում էր, որ ժողովրդի բաղդաւորութեան վրայ նա միշտ մտածել է և միշտ հոգս է պատճառել իրեն և վերջում անբարտաւան կերպով յայտարարեց. «Ես հրամայում եմ՝ ձեզ, պարոնայք, իսկոյն եւ եթ ջրուել եւ թող իրաքանչիւրը ձեզնից վաղը գայ այն դահլիճը, որ նշանակուած է իրաքանչիւր դասակարգի համար»: Թագաւորը գնաց, նրա ետևից թողին ժողովի դահլիճը բարձրատասիճան հոգևորականները ու ազնուականները: Իսկ երրորդ դասակարգի լիազօրները, որոնք իրենց յայտարարել էին Ազգային Համաժողով, մնացին լուռ և անշարժ իրենց տեղերում: Լուռթիւնը ընդհատեց ականաւոր հռետոր Միքաբօն: Նա յայտարարեց իր որոտագին ձայնով, որ պէտք է վախենալ ընտապետական շնորհնե-

րից եւ յեշեցրեց հեծելարանում՝ առած իրենց երզումը: Այդ միջոցին ներս մտաւ թագաւորի սպասաւորը և հարցրեց. «Լսեցի՞ք թագաւորի հրամանը»: Միրաբօն հպարտութեամբ պատասխանեց. «Մենք այստեղ ժողովուրդ ենք ժողովրդի կամքով եւ այստեղից մեզ կարելի է հեռացնել միայն սուրհմենքի ոյժով՝ զնագէ՛ք յայտնեցէ՛ք այդ ձեր պարոնին»:

Սակայն ցրել ժողովրդի լիազօրներին սուրհմի ոյժով թագաւորը չհամարձակուեցաւ, որովհետեւ նրանց թիկունքում կանգնած էր երկիրը — ժողովուրդը: Ազգային Համաժողովը յայտարարեց իր անդամների անձն անձեռնմխելի և որոշեց համարել պետական ոճրագործ և ազգային գաւաճան նրան, ով էլ որ լինի նա, — ով կը խախտի այդ որոշումը: Այժմ արդէն Ազգային Համաժողովը իրեն իրաւունք համարեց տալ Յրանսիային Սահմանադրութիւն եւ Ազգային Համաժողովը անուանուեց Սահմանադիր ժողով:

Այդ միջոցին թագաւորական սպառաքալներում էր վճռական հարուած տալ Սահմանադիր ժողովին: Կառավարութիւնը քաշում էր զօրքերը զէպի Պարիզ և Վերսալ: Նրանք մեծ մասամբ սահմանից դուրս փողով վարձուած գերմանացիներ և Շվեյցարիացիներ էին: Մայրաքաղաքի շուրջը արդէն հաւաքուած էր 30 հազար

զինուոր և բացի դրանից քաղաքին մօտենում էր դարձեալ 20 հազար: Բայց մասք տասը հարաւի

Հնչեց Պարիզում առաջին կոչը «ի զէն»: Յուլիսի 13-ին վաղ առաւօտեան արուեցաւ նաբատ՝ ամեն կողմից զանգահարութիւն, ամեն կողմից փողերի հնչիւն՝ ժողովուրդը հաւաքելու համար: Ժողովուրդը նետուեց ամեն կողմ զէնք ձեռք բերելու համար: Դատարկեցին զինանոցը և զինավաճառների բոլոր խանութները: Որոշեցին կազմակերպել քաղաքային միլիցիա, որը կոչուեացաւ Ազգային Գվարդիա, բաղկացած 48 հազար մարդուց: Սահմանադիր ժողովը յայտարարեց, որ իր պարապմունքները կը շարունակուին զիշեր և ցերեկ, առանց ընդհատումի և պահանջեց պետական զօրքի անմիջապէս հեռացումն:

Յուլիսի 14-ին նորից արուեցաւ նաբատ: Ժողովուրդը երևան հանեց մի նիւզում 30 հազար պահուած հրացան, բազմաթիւ թրեր, նիզակներ և մի քանի թնդանօթներ: Ազգային Գվարդիայի հետ այժմ միացան Պարիզի արուարձանների զինուած բանւորութիւնը և փողոցներում շարունակ լսում էր. «զէպի Բաստիլ, զէպի Բաստիլ» — դա ամբոց էր, և միկնոյն ժամանակ պետական բանալը, որը արտասանելիս միայն սարսափ և սարսուռ էր ազդում: Նա բաղկացած

էր 8 աշտարակներէց 15 սաժէն բարձրութեամբ՝ միացած հաստ պատերով: Զինուած ժողովուրդը պաշարեց Բասսիլը: Այնտեղից պատասխանեցին թնդանօթներէ և հրացաններէ համազարկերով: Յարձակուողներէ կողմից շատերը ընկան: Կռիւր Բասսիլի պատերի տակ շարունակուեցչորս ժամ: Յանկարծ յայտնուեց Ազգային Գվարդիան թընդանօթներով, նա շարեց թնդանօթները գիրքերում ու բացեց կրակ: Բերդից պատասխանում էին նոյնպէս կրակով: Երեկոյեան ժամը 5-ին փողփողաց սպիտակ դրօշակը ի նշան այն բանի, որ նա անձնատուր է լինում: Ընդհանուր խանդավառութեան մէջ ընկաւ թագաւորական արնօլիւտիզմի այդ ամբուլթիւնը, բայց տակաւին վաղաժամ էր տօնել յաղթանակը. քաղաքին մօտենում էին պետական զօրքերը: Որոշուած էր յուլիսի 15-ին գիշերը յարձակուել Պարիզի վրայ եօթը կէտերից: Բոլորը պատրաստուած էին ճակատամարտի: Քաղաքը նման էր մի պատերազմական բռնակի, ուր ամեն վայրկեան լսուում էին նաբաօի ձայները: Ազգային Գվարդիան պատրաստ գէնքի տակ էր: Ամեն տեղ պատրաստում էին բարիգատներ:

Թագաւորը, որին ամեն ինչ ներկայացրել էին կեղծ, վերջապէս մի դուքսից իմացաւ թէ ինչ է կատարուում Պարիզում: «Բայց չէ որ, այդ

ժողովրդական խրատում է», բացականչեց Լիւզովիկ XVI-րդը:

— Ո՛չ թագաւոր, — պատասխանեց դուքսը, — «այդ յեղափոխութիւն է»: Թագաւորը վնասուեցաւ, կորցրեց իր բոլոր կորովը և հրամայեց անմիջապէս յետ նահանջել: Հետեւեալ օրը թագաւորը առանց իր շքախմբի գնաց Ազգային ժողով, որը նրան դիմաւորեց սառը լուծեամբ: Այդ առթիւ Միրբարօն նկատեց. «ժողովրդների լուծիւնը — դաս է թագաւորների համար»: Յուզուած Լիւզովիկոս XVI-ը ասաց. «ուրեմն այսպէս, իմ ժողովրդի լիազօրներ, ես ձեզ հաւատում եմ և ինձ ձեզ եմ յանձնում»:

Բասսիլի գրաւման լուրը արձագանգ տուեց գաւառներում զիւղացիների ապստամբութեան ընդդէմ կալուածատէրերի: Հասաւ դարևոր ճնշումների վերջը: Ժողովը խիստ հաշիւ էր տեսնում իր երէկուայ ճնշողների հետ: Ֆէօդալների դղեակները, վանքերը, ազարակները — բոլոր կրակի էին մատնուում: Իօֆինէում միայն երկու շաբաթուայ ընթացքում այրուած էր 270 դղեակ: Ազգային ժողովը ցանկանալով հանգստացնել ժողովրդին՝ իր գիշերուայ նիստում, 4-ին օգոստոսի 1789 թ. ոչնչացրեց ֆէօդալների դարևոր բոլոր իրաւունքները և արտօնութիւնները:

Հին կարգերին հաւատարիմ մնացած ազ-

նուականները հեռացան Ֆրանսիայից հարևան պետութիւնները և այնտեղ պատրաստուում էին վերականգնելու տապալուած կարգերը: Թագաւորը ու թագուհին արտաքուստ հաշտուելով Ազգային ժողովի հետ, գաղտնի յոյս էին տածում օտարերկրեայ զօրքերի օգնութեամբ վերադարձնելու կորուսած իշխանութիւնը:

Երկրին, ուր սարսափելի սովը անազին արհաւիրքներ էր պատճառել, այժմ աւելի վտանգ էր սպառնում արտաքին թշնամիների կողմից:

Պարիզում քաղցած բանւորների ամբոխը հաց էր պահանջում: Յուզմունքը ընդհանուր, համատարած էր: Կազմուում էին ընկերութիւններ, այսպէս ասած՝ կլուբներ, ուր կրակոտ, վառվառն հոետորները դիմում էին ուղղակի ժողովրդին: Առանձին հոչակ և ազդեցութիւն էր վայելում ժողովրդական մասսաների մէջ յակոբեանների կլուբը (ծայրայեղ հասարակապետականների կլուբ): Թագաւորի և Վերսալի արքունիկի ջերմ կողմնակիցները մեծ յոյս էին դրել օտարերկրեայ թագաւորների վրայ՝ Պրուսիայի և Աւստրիայի: Թագաւորի և Ազգային ժողովի միջև մեծ բանակոխներ ծագեցին, որովհետև նա՝ թագաւորը հրաժարուեց հաստատել Ազգային ժողովի մի քանի որոշումները: Սովը նպաստում էր Պարիզի բնակչութեան

յուզուած տրամադրութեան, ստացուած տեղեկութիւններն այն մասին թէ յեղափոխութեան և ժողովրդի թշնամիների կողմից մեծ հրապարակական ցոյց է տեղի ունեցել Վերսալի արքունիքում՝ լցրեց համբերութեան բաժակը: Այնտեղ ազնուականները մերկացրած սրերով փորձական գրոհ էին սարգել դահլիճի օթեակների վրայ, որպէս թէ իրենց առաջն էին Ազգային ժողովի լիազօրների նստարանները: Յետոյ նորից դրել էին իրենց սպիտակ կօկարաները, իսկ յեղափոխական նշանները ձգել էին ոտքերի տակ և կոխկռտել:

«Հաց, հաց» աղաղակների հետ միացաւ և Վերսալ գնալու պահանջը՝ թագաւորին Պարիզ բերելու, ուր նա պիտի մնար ժողովրդի հսկողութեան տակ:

Դեռահաս աղջկան մէկը՝ վերցրած թմբուկը՝ թմբկահարութեամբ ընդհանուր ճիչերի տակ՝ «դէպի Վերսալ», «դէպի Վերսալ» հսկայական ամբոխը շարժուեց առաջ: Դրանց հետ միացան զինուած մարդկանց և Ազգային Գվարդիայ խումբերը: Նրանք կանգ առան այն շինութեան առաջ, ուր Ազգային ժողովի նիստն էր և պահանջեցին, որ իրենց առաջնորդէն թագաւորի մօտ: Թագաւորը զիջաւ ժողովրդական մասսաների յուզուած տրամադրութեան առաջ և Ազ-

գային Գլխարդիայի ուղղեկցութեամբ, իր ընտանիքով մեկնեց Պարիզ: Նրան ետեւեց և Ազգային ժողովը: Անագան նա՛ թագաւորը մի անյաջող փախչելու փորձ արաւ, արտասահման, Ֆրանսիայի թշնամիներէ մօտ, բայց իմացուեցաւ Վարէնօեայում և յետ բերուեցաւ Պարիզ: Այս հանգամանքը ուժեղ տպաւորութիւն թողեց Պարիզի վրայ:

Այդ միջոցին Ազգային, միենոյն ժամանակ և Սահմանադիր ժողովը մշակել էր Սահմանադրութիւնը, որին հաւատարիմ մնալու համար Լիւզովիկ XVI-ը երգուեց: Պետութեան ձեռ որոշուած էր սահմանադրական միապետական: Պետութեան գլուխը կանգնած էին Սահմանադիր ժողովը և սահմանափակ իրաւունքներով թագաւորը: Ֆրանսիայի սահմաններից դուրս լսուած էին սպառնալիքներ նոր պետական կարգերի դէմ ազնուական—էմիգրանտների կողմից: Թագաւորը հրաժարուեց հաստատել Սահմանադիր ժողովի մի քանի որոշումները: Այդ որոշումների մէջ էր, որոշուած ժամանակին չվերագարձող էմիգրանտների ստացուածքի յարքունիս գրաւումն և նրանց մահուան դատապարտելու որոշումն: Պարիզի արուարձանների գինուած բանւորների խմբերը, առաջնորդութեամբ յակոբեանների շարժուեցան դէպի Տիւլիէրի պալատը, ուր

բնակուած էր թագաւորը: Թագաւորին բռնեցին, գլխին հագցրին մի կարմիր կօլպակ և ստիպեցին խմել ժողովրդի կենացը: Այդ միջոցին վատ լուրեր ստացուեցան: Պրուսիացիք խուժել էին Ֆրանսիայի սահմանները և նրանց հրամանատարը հրատարակել էր մի լկախ մանիֆէստ, որով սպառնում էր կործանել Պարիզը և պատժել յեղափոխականներին մահուան պատժով: Օգոստոսի 10-ին բանւորական խմբերը նորից շարժուեցան թագաւորի պալատի վրայ: Թագաւորը փախաւ ապաւինեց Սահմանադիր ժողովին: Նրան գրկեցին իշխանութիւնից և տարան բանտ:

Այսպէս ընկաւ միապետութիւնը Ֆրանսիայում: Սեպտեմբեր ամսում 1792 թ. գումարուեց Ազգային ժողովը և յայտարարեց Հասարակապետութիւն:

Հոյս է տեսել՝

1. Ա. Աննենսկայեա. — Ի՞նչ է Հասարակապետութիւնը զինք 10 կողմ.
-

Պատրաստ են տպագրութեան համար՝

1. Ի. Մ. Ռօզով. — Ի՞նչ է Սահմանադիր ժողովը
2. Ի. Սիզով. — Ի՞նչ է Ազատութիւնը
3. Մակսիմով. — Ի՞նչ է Աշխատանքի Տօնը:
-

ԳԻՆԸ 20 ԿՈՊ.